

SLOVENSKÁ ŠTATISTIKA a DEMOGRAFIA

SLOVAK STATISTICS
and DEMOGRAPHY

4/2017

ročník/volume 27

Recenzovaný vedecký časopis so zameraním na prezentáciu moderných štatistických a demografických metód a postupov.

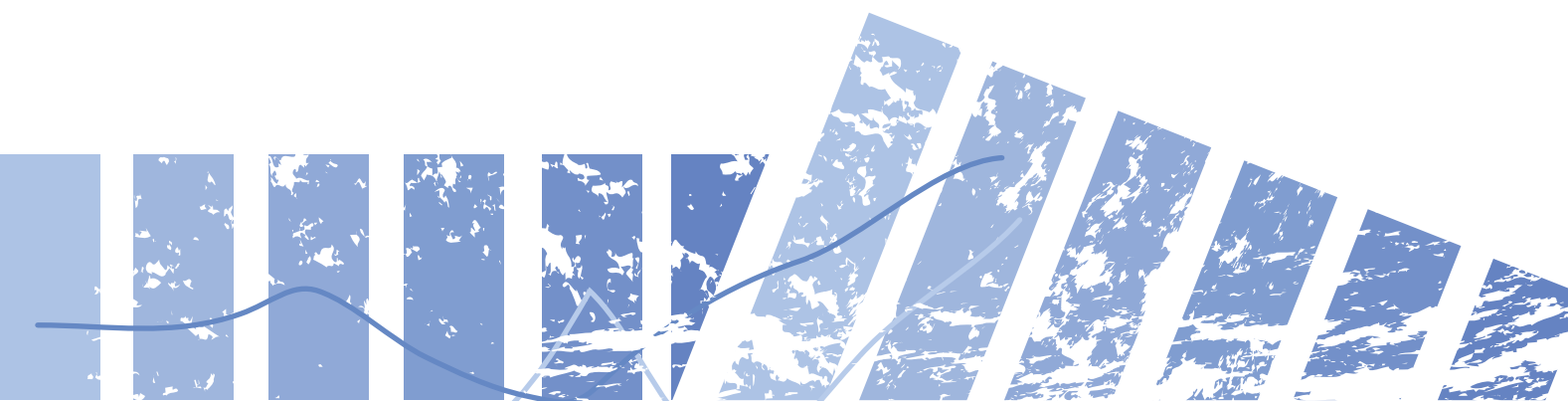
Scientific peer-reviewed journal focusing on the presentation of modern statistical and demographic methods and procedures.

Článok/Article: 2

Typ článku/Type of article: vedecký článok/scientific article

Strany/Pages: 16 – 35

Dátum vydania/Publication date: 15. október 2017/October 15, 2017



Branislav ŠPROCHA
INFOSTAT – Výskumné demografické centrum

NAJVYŠŠIE DOSIAHNUTÉ VZDELANIE A ČASOVANIE MATERSTVA NA SLOVENSKU V REGIONÁLNEJ PERSPEKTÍVE

THE HIGHEST EDUCATIONAL ATTAINMENT AND THE TIMING OF MOTHERHOOD IN SLOVAKIA FROM A REGIONAL PERSPECTIVE

ABSTRAKT

Odkladanie materstva je jedným z hlavných znakov transformácie reprodukčného správania na Slovensku v posledných takmer troch desaťročiach. Dôležitým faktorom tohto vývoja je predovšetkým obdobie predlžovania štúdia a s ním spojené zmeny vo vzdelanostnej štruktúre. Hlavným cieľom príspevku je poukázať na vývoj časovania materstva. Analyzujeme nielen národnú, ale aj regionálnu perspektívu v spojitosti s najvyšším dosiahnutým vzdelaním žien. Snažíme sa tak odpovedať na otázku, či proces odkladania môžeme identifikovať naprieč všetkými vzdelanostnými skupinami. Okrem toho sa snažíme nájsť priestorové diferencie v procese odkladania materstva v rámci jednotlivých vzdelanostných skupín a analyzujeme ich vývoj v čase.

ABSTRACT

The postponement of motherhood is one of the main features of the transformation of reproductive behaviour in Slovakia in the last three decades. An important factor in this development is the extension of the study and the related changes in the educational structure. The main objective of this paper is to underline the development of the timing of maternity. We analyze not only the national but also the regional perspective in connection with the highest education level of women. We have therefore attempted to answer the question whether the postponement process across all educational groups can be identified. In addition, we attempt to find spatial differences in the process of postponement of maternity within individual educational groups and analyze their development over time.

KLÚČOVÉ SLOVÁ

najvyššie dosiahnuté vzdelanie, časovanie plodnosti, odkladanie materstva, okresy, Slovensko

KEY WORDS

highest educational attainment, fertility tempo, postponement of maternity, districts, Slovakia

1. ÚVOD

Postupne medzigeneračne sa prehlbujúci proces odkladania narodenia prvého dieťaťa ženami v kohortách od konca 60. rokov [pozri 27, 34] predstavuje na Slovensku jeden z najvýznamnejších transformačných znakov reprodukčného správania. Nie je to však len otázka Slovenska či ďalších krajín bývalého východného bloku [10, 33], ale proces odkladania materstva je v podstate celoeurópskym až (takmer) celosvetovým fenoménom [8, 9, 19, 32]. Kým autori pôvodného konceptu druhého demografického prechodu Lesthaeghe a van de Kaa [21, 38] označovali za dominantný jav pokles plodnosti pod záchovnú hranicu, v súčasnosti sa za jeden z najvýznamnejších znakov reprodukčného správania postmoderných spoločností označuje odkladanie rodinných

a reprodukčných zámerov [22]. Pre Slovensko však takýto trend vo vývoji materského štartu je niečím cudzím. Predstavuje historicky jedinečnú transformáciu charakteru reprodukcie, keďže pre slovenskú spoločnosť bol dlhodobý typický model skorého vstupu do manželstva a materstva [35]. Ten sa po druhej svetovej vojne v špecifických podmienkach minulého režimu [bližšie pozri napr. 33] ešte viac upevnil. Vydať sa a stať sa matkou v mladom veku (do 25 rokov) sa považovalo za najvýhodnejšie a najsprávnejšie, bolo to pevnou súčasťou normatívneho diskurzu vtedajšej spoločnosti [26]. Potvrdzujú to aj hodnoty priemerného veku pri prvom pôrode, ktorý sa až do konca 80. rokov minulého storočia pohyboval stabilne v intervale 22,5 – 22,9 roka. Nemennosť hodnôt priemerného veku pri prvom pôrode svedčí o stabilite mechanizmov vytvárajúcich model materského štartu a nepriamo tiež poukazuje na jeho celospoločenskú akceptáciu a výhodnosť v kontexte vtedajších reprodukčných podmienok [36]. Diskontinuita životných podmienok po roku 1989, celospoločenská transformácia, spoločne pôsobiace štrukturálne a normatívne faktory podmienili spomínaný dynamicky prebiehajúci proces odkladania materstva do vyššieho veku. Potvrdzujú to aj hodnoty priemerného veku pri prvom pôrode, ktorý sa zvýšil už na hodnotu 28 rokov. V zmysle uvedeného je zrejme, že nikdy v histórii sa ženy na Slovensku nestávali matkami tak neskoro, ako je to v súčasnosti.

Tieto zmeny v časovaní materstva je potrebné vnímať v kontexte systému ďalších často na seba naväzujúcich a podmieňujúcich sa tranzícií v životnej dráhe mladých generácií [15, 28]. Tie sa stávajú komplexnejšími (zložitejšími, menej predvídateľnými) [21], pričom predchádzajúci pomerne unifikovaný, štandardizovaný model prechodov v životnej dráhe [28] v nových podmienkach prechádza individualizáciou a deštandardizáciou svojich sekvencií typickou pre postmoderné spoločnosti [22, 30]. Nastáva značné predlžovanie procesu vstupu do dospelosti a tým oddiaľovanie jednotlivých čiastkových krokov a tiež nárast variability ich načasovania a usporiadania [15, 28, 30]. Materstvo je pritom často vnímané až ako posledná udalosť na ceste k statusu dospelého jednotlivca.

Kohler, Billari a Ortega [19] v súvislosti s prebiehajúcimi zmenami reprodukčného správania hovoria o tzv. strategickom odkladaní. Mladí ľudia v postmoderných spoločnostiach sú vystavení pomerne vysokej miere neistoty na trhu práce, problematická je aj ich situácia z pohľadu rezidenčnej samostatnosti a čoraz viac krehkými sa stávajú aj ich partnerské zväzky, čo je v úzkom spojení s nutnosťou flexibility, mobility a potreby kontinuálneho zvyšovania ľudského kapitálu. V kontexte uvedeného Mills a Blossfeld [24] hovoria o snahe odkladať dlhodobé záväzky, ako je manželstvo a materstvo. Keďže sa nielen na Slovensku ukazuje pomerne úzke prepojenie medzi pozíciou na trhu práce, výškou príjmov a najvyšším dosiahnutým vzdelaním, zvyšovanie investícií do ľudského kapitálu sa môže vnímať ako jeden z ochranných mechanizmov na ceste k lepšiemu postaveniu na pracovnom trhu. Práve predlžovanie vzdelanostnej dráhy predstavuje jeden z dôležitých faktorov celkovej premeny časovania ďalších prechodov k dospelosti [37]. Je to najmä v dôsledku súčasného normatívneho pohľadu na študujúcu ženu, resp. vek, v ktorom študuje. Ten je podľa Potančokovej [26] ešte vekom dospievania, a preto stať sa matkou je v rozpore s očakávaniami mladých ľudí. Vzdelávanie, život v manželstve a materské úlohy sú vnímané ako nezlučiteľné alebo len ťažko kombinovateľné životné roly [1, 5, 18, 20].

Najvyššie dosiahnuté vzdelanie na časovanie materstva vplýva aj nepriamo. Rozdielne postavenie na trhu práce, rozdiely v príjmoch, odlišný sociálny a kultúrny kapitál, diferencujúce sa hodnotové orientácie a ďalšie aspekty diferencujú aj načasovanie vstupu do materstva. V súlade s ekonomickými teóriami sa dá predpokladať, že vzdelanejšie ženy sa častejšie snažia predtým, ako sa stanú matkami, zaistiť si stabilnú pozíciu na trhu práce, finančne sa zabezpečiť a vyriešiť svoju bytovú situáciu [32]. Rovnako v prípade týchto žien platia aj tzv. vyššie náklady stratených príležitostí, ktoré musia obetovať, ak sa rozhodnú pre vstup do materstva [pozri 12, 13]. Preto zahraničné výskumy poukazujú na skutočnosť, že ženy s vyšším vzdelaním, s vyšším ľudským a ekonomickým kapitálom, aktívne participujúce na trhu práce a s vyššími príjmami majú tendenciu odkladať vstup do materstva častejšie [3, 4, 11, 16]. Odlišná situácia býva pozorovaná u žien s nízkym vzdelaním, s problematickým postavením na trhu práce, s nízkymi, neistými alebo dokonca žiadnymi oficiálnymi príjmami zo zamestnania. Tieto ženy sa často snažia redukovať mieru neistoty správaním, pri ktorom vedú identifikovať následné konzekvencie, poznajú jeho výhody a nevýhody [bližšie pozri teóriu redukcie neistoty 7, 14]. Často pritom ide v ich sociálnej skupine o želané, prípadne akceptované správanie, keďže skoré materstvo býva nielen nástrojom redukcie neistoty, ale predstavuje aj istejší zdroj príjmov a spája sa s ním aj formovanie určitej sociálnej identity v komunite.

Zmeny v časovaní materstva na Slovensku sú pomerne dobre známe, a to nielen na národnej, ale aj regionálnej úrovni [pozri napr. 2, 17]. Len minimálna pozornosť sa však venuje problematike diferenčnej analýzy tohto procesu. Môžeme si položiť otázku, či skutočne odkladanie rodenia prvého dieťaťa prebieha v celej spoločnosti a jej jednotlivých segmentoch, a ak áno, či je tento proces rovnako dynamický. Keďže najvyššie dosiahnuté vzdelanie predstavuje jeden z najdôležitejších štruktúrnych znakov s veľkým dosahom na proces odkladania, vybrali sme pre našu analýzu práve tento znak. Hlavným cieľom tak bude odpovedať na položenú otázku, a teda, či odkladanie rodenia prvého dieťaťa môžeme na Slovensku identifikovať vo všetkých vzdelanostných skupinách a či medzi nimi existujú rozdiely v jeho dynamike. Keďže viaceré práce [napr. 2, 17] dlhodobo poukazujú na pretrvávajúce regionálne rozdiely v časovaní plodnosti, pokúsime sa odpovedať na otázku, či ich je možné identifikovať aj v rámci jednotlivých vzdelanostných skupín a ako sa vyvíjali v čase.

2. METODIKA PRÁCE A ZDROJE ÚDAJOV

Pravdepodobne najznámejším a najčastejšie používaným indikátorom časovania plodnosti je priemerný vek (resp. priemerný vek pri prvom pôrode). V prípade diferenčných mier plodnosti, keď do hry okrem veku matky vstupujú aj niektoré jej ďalšie štruktúrne charakteristiky, je situácia komplikovanejšia. Klasickou metódou síce možno vypočítať z redukovaných mier (tzv. miery II. kategórie) aj priemerný vek pri prvom pôrode pre ženy s určitým vzdelaním, no vzhľadom na dramatické zmeny v exponovanej populácii (v štruktúre žien podľa najvyššieho dosiahnutého vzdelania) takto konštruovaný indikátor nemusí zodpovedať skutočnosti. Určitým riešením je aplikácia konceptu SMAFB (*singulate mean age at first birth*), ktorý v podstate hovorí o priemernom počte rokov (resp. človekorokov), ktoré prežije žena v stave bezdetnosti. Jej výpočet vychádza zo štruktúry žien podľa veku a počtu narodených detí. Pracujeme s konštrukciou, ktorú vo svojej práci navrhli Bongaarts a Blanc [6].

Pre každú vekovú skupinu je potrebné najprv vypočítať váhu bezdetných žien ($p_{x,t}^{bez}$)

$$p_{x,t}^{bez} = \frac{P_{x,t}^{bez}}{P_{x,t}^{spolu}}$$

kde

$x \in <15; 49>$

$P_{x,t}^{bez}$ je počet bezdetných žien vo veku (x) v kalendárnom roku (t),

$P_{x,t}^{spolu}$ je celkový počet žien vo veku (x) v kalendárnom roku (t).

V druhom kroku je vyjadrený celkový počet rokov (človekorokov, $L_{15 \rightarrow 49}^{bez}$), ktoré žena z reprodukčného obdobia $<15; 49>$ prežila ako bezdetná. V podstate to znamená vynásobiť váhu bezdetných žien šírkou intervalu (a_x).

Pre vekovú skupinu (x) platí:

$$L_{x,t}^{bez} = p_{x,t}^{bez} \cdot a_x$$

a pre celý reprodukčný vek platí

$$L_{15 \rightarrow 49}^{bez} = \sum_{x=15}^{49} L_x^s$$

V ďalšom kroku sa vyjadruje podiel žien, ktoré sa ani raz nestali matkami do skončenia reprodukčného obdobia (p_{50}^{bez}), a z nich celkový počet človekorokov, ktoré prežili ako bezdetné (L_{50}^{bez}):

$$L_{50}^{bez} = 50 \cdot p_{50}^{bez}$$

V prípade 5-ročných vekových skupín sa (p_{50}^{bez}) odvodí interpoláciou:

$$p_{50}^{bez} = \frac{(p_{45-49}^{bez} + p_{50-54}^{bez})}{2}$$

V zmysle Bongaartsa a Blanca (2015) môžeme konštrukciu SMAFB potom vyjadriť:

$$SMAFB_{15,t}^{49} = \frac{15 + \sum_{15}^{49} p_{x,t}^{bez} \cdot a_x - p_{50,t}^{bez} \cdot 50}{1 - p_{50,t}^{bez}}$$

Uvedené výpočty za roky 1991 a 2011 sa realizovali pre celú populáciu Slovenska, jednotlivé okresy, ako aj zvlášť pre štyri hlavné vzdelanostné skupiny, a to nielen na celorepublikovej, ale aj regionálnej úrovni. Vstupné údaje potrebné na konštrukciu ukazovateľa SMAFB poskytli výsledky sčítania ľudu, domov a bytov z roku 1991 a sčítania obyvateľov, domov a bytov z roku 2011. Prvý cenzus zobrazuje ešte slovenskú spoločnosť a výsledky jej reprodukčného správania ovplyvneného špecifickými podmienkami minulého politického režimu. V podstate nám umožňujú analyzovať stav pred transformáciou, resp. na jej začiatku. Výsledky posledného sčítania reflektujú posuny, ktoré nastali v priebehu dvoch nasledujúcich intercenzálnych období, teda v čase dynamických a pomerne hlbokých zmien charakteru reprodukcie, ako aj viacerých populačných štruktúr, vzdelanostnú nevynímajúc. Ako vyplýva z vyššie uvedeného metodického popisu konštrukcie indikátora SMAFB, základom boli údaje o štruktúre žien podľa počtu narodených detí

a veku. Z pohľadu vekového vymedzenia (15 – 54 rokov) pracujeme s 5-ročnými vekovými skupinami, ktoré pokrývajú konvenčne vymedzené reprodukčné obdobie žien (15 – 49 rokov) a tiež umožňujú aproximovať podiel trvalo bezdetných osôb k presnému veku 50 rokov (pozri predtým). Z pohľadu priestorového vymedzenia analyzujeme vzhľadom na ciele práce nielen celorepublikovú úroveň, ale snažíme sa uvedený indikátor konštruovať aj pre jednotlivé okresy. Dostupnosť primárnych databáz z oboch sčítaní nám umožnila nielen podrobné kombinačné triedenie vstupných údajov, ale aj zachovanie rovnakého administratívneho vymedzenia. Znamená to, že údaje z roku 1991 boli prevedené do súčasného okresného zriadenia, čo značne uľahčuje priestorovú a časovú komparatívnosť získaných výsledkov. Z pohľadu najvyššieho dosiahnutého vzdelania pracujeme so štyrmi základnými skupinami. Prvou sú osoby bez vzdelania a so základným vzdelaním. Do druhej skupiny sme zaradili ženy so stredoškolským (odborným a učňovským) vzdelaním bez maturity. Tretiu skupinu predstavuje stredoškolské vzdelanie s maturitou (učňovské, odborné, všeobecné a vyššie) a poslednú, štvrtú všetky stupne vysokoškolského vzdelania. Na záver ešte dopĺňame, že pri výpočtoch sme abstrahovali od skupiny žien, ktoré v cenzoch neuviedli počet detí. Rovnako je potrebné najmä v spojitosti s okresnou úrovňou upozorniť, že populačná veľkosť niektorých regiónov na Slovensku pri viacnásobnom kombinačnom triedení nie je dostatočná a získané výsledky môžu byť zaťažené chybami malého súboru. Znamená to, že najmä v prípade niektorých tzv. outlierov nie je možné tieto zistenia preceňovať a robiť z nich komplexnejšie závery. Hlavným cieľom je predovšetkým poukázať na to, ako sa z pohľadu časovania rodenia prvého dieťaťa správa väčšina okresov, a to v spojitosti s najvyšším dosiahnutým vzdelaním žien. Okrem toho je však potrebné upozorniť čitateľa ešte na dva problematické aspekty. Prvým je charakter údajov zo sčítaní, ktoré v súčasnej podobe neumožňujú rekonštruovať jednotlivé prechody v životnej dráhe žien a v našom prípade najmä časovanie vstupu do materstva v kontexte najvyššieho dosiahnutého vzdelania. Zbierané údaje z cenzoval hodnotia v podstate len výslednú situáciu, ktorá je platná k rozhodujúcemu okamihu sčítania. Teda nevieme reálne povedať, aké vzdelanie skutočne mala žena, keď sa stala matkou. Vzhľadom na nastavenie hlavných modelov životnej dráhy však v prevažnej miere ukončenie vzdelanostnej dráhy predchádzalo vstupu do materstva, a preto opačné prípady budú skôr výnimkou, ktorá by nemala výraznejšie ovplyvňovať získané výsledky. Druhým aspektom na národnej a najmä regionálnej úrovni je zanedbanie vplyvu migrácie. Neexistencia vhodných údajov nám neumožňuje dekomponovať výsledky od pôsobenia selektívnej migrácie (z pohľadu vzdelania i počtu detí), čo môže výsledky čiastočne skresliť. Nepredpokladáme však, že by miera tohto skreslenia mohla byť výraznejšia, keďže po uzavretí vzdelanostnej dráhy a vstupom do materstva migračná dynamika žien prudko klesá. Uvedené nedostatky by bolo možné odstrániť, resp. od nich abstrahovať len v prípade, že by boli dostupné údaje o časovaní všetkých životných prechodov a demografických udalostiach, čiže by sme vedeli plne konštruovať priebeh životných dráh žien na Slovensku.

3. VZDELANIE A ČASOVANIE MATERSTVA VO VÝSLEDKOVÝCH SČÍTANÍ 1991 A 2011

Skorý vstup do materstva na Slovensku po druhej svetovej vojne bol výsledkom viacerých spoločne pôsobiacich faktorov. Predovšetkým je potrebné si uvedomiť, že relatívne nízky vek pri narodení prvého dieťaťa bol pre ženy na Slovensku historicky príznačný jav úzko previazaný so skorým vstupom do manželstva [36]. Počas minulého politického režimu sa tento model ešte viac prehýbil a priemerný vek pri

prvom pôrode dokonca mierne klesol [35, 36]. Ku skorému materstvu prispievalo skoré ukončovanie vzdelanostnej dráhy, neexistujúce riziko nezamestnanosti, platová nivelizácia a s ňou spojená až nevýhodnosť (najmä v mladom veku) vyšších foriem vzdelania, výrazná spoločenská i ekonomická podpora mladých rodín s deťmi, nízka efektivita a nedostupnosť účinných foriem bránenia sa počatiu, sexuálna revolúcia a legitimizácia predmanželského sexu, normativita mladého materstva v spoločnosti a ďalšie faktory [bližšie pozri napr. 29, 31, 33]. Kým v bývalom západnom bloku materstvo v mladom veku bolo vnímané ako prekážka plnohodnotnému a spokojnému životu, v socialistickom bloku práve takéto načasovanie materského štartu otváralo brány k osamostatneniu sa [32, 33]. Stať sa matkou v relatívne mladom veku tak bolo vnímané ako normálny jav a celospoločenská situácia neprinášala žiadne stimuly, ktoré by mohli z procesu odkladania materstva vytvárať žiadanú alternatívu [33].

Všeobecnú celospoločenskú prítomnosť skorého rodenia prvého dieťaťa potvrdili aj výsledky sčítania ľudu zo začiatku 90. rokov. Priemerný počet rokov, ktoré žena prežila ako bezdetná, sa pohyboval na úrovni 23 rokov. Vo veku 30 – 34 rokov zostávalo bezdetných už len približne 11 % žien a na konci reprodukčného veku to bolo len niečo viac ako 7 %. Okrem skorého časovania materského štartu tak získané údaje potvrdili aj vysokú normatívu materstva, keď matkou sa aspoň raz stávalo takmer 93 % všetkých žien. Súčasne je tiež zrejماً značná akumulácia prechodov do materstva do prvej polovice reprodukčného veku, keďže podiel bezdetných žien medzi 30 – 34 a 50 rokov klesol už len o necelé 4 p. b. a do veku 30 – 34 rokov sa prvé dieťa narodilo takmer deviatim z desiatich žien.

Ak sa pozrieme na jednotlivé vzdelanostné skupiny, je zrejmé, že aj počas minulého politického režimu nachádzame vplyv vzdelania na časovanie materského štartu. Najskôr sa matkami stávali ženy s najnižším vzdelaním, teda osoby so základným vzdelaním a bez vzdelania a tiež so stredoškolským vzdelaním bez maturity, ktorých priemerný počet človekorokov v stave bezdetnosti sa pohyboval na úrovni približne 22 rokov. V súlade so skorým začiatkom materskej dráhy tieto vzdelanostné skupiny vykazovali aj nižší podiel bezdetných žien vo veku 30 – 34 rokov, ako aj na konci reprodukčného veku. Na druhej strane stáli ženy s úplným stredoškolským a najmä vysokoškolským vzdelaním, ktoré sa stávali matkami v priemere vo veku 23, resp. 25 rokov. Súčasne v týchto vzdelanostných skupinách zostávala bezdetnou väčšia časť žien aj vo veku 30 – 34 rokov (11 %, resp. takmer 20 %), ako aj na konci reprodukčného veku (9 %, resp. viac ako 14 %). Neskorší začiatok prechodu do materskej dráhy však vyššiu celoživotnú bezdetnosť vysvetľuje len čiastočne. Ako ukazuje graf č. 1, dlhodobo sa ženám s najvyšším vzdelaním nedarilo z rôznych dôvodov stať matkou a podiel bezdetných vo všetkých vekových skupinách reprodukčného obdobia zostával práve v tejto vzdelanostnej skupine najvyšší. V ostatných vzdelanostných skupinách sa podiely bezdetných postupne vyrovnali a efekt skoršieho, resp. neskoršieho začiatku reprodukčnej dráhy na výslednú mieru bezdetnosti tak bol zanedbateľný.

Zaujímavým je aj pomerne nízky rozdiel (približne 3 roky) medzi priemerným počtom rokov prežitých v bezdetnosti medzi ženami s najnižším a najvyšším vzdelaním. Vzhľadom na najpravdepodobnejší vek ukončenia vzdelanostných dráh v prípade jednotlivých vzdelanostných skupín sa tak potvrdzuje, že obdobie od skončenia vzdelávania a prvého pôrodu bolo pomerne krátke (s výnimkou osôb základného

vzdelania¹⁾ a hlavný rozdiel v časovaní materského štartu prinášala najmä rôzna dĺžka vzdelávania potrebného na dosiahnutie príslušného vzdelanostného stupňa. Inak povedané, obdobie po ukončení vzdelávania po narodenie prvého dieťaťa bolo pomerne krátke.

Tab. č. 1: Priemerný počet rokov, ktoré prežila žena ako bezdetná (SMAFB), a podiel bezdetných žien vo vybranom veku v kombinácii s najvyšším dosiahnutým vzdelaním, Slovensko 1991 a 2011

Vzdelanostná skupina	SMAFB*	Podiel bezdetných žien vo veku	
		30 – 34 rokov	50 rokov**
<i>Sčítanie ľudu, domov a bytov 1991</i>			
Základné a bez vzdelania	22,0	10,0	5,7
Stredoškolské bez maturity	21,8	7,5	5,4
Stredoškolské s maturitou	23,1	11,0	9,0
Vysokoškolské	24,9	19,6	14,3
Spolu	23,0	11,0	7,1
<i>Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 2011</i>			
Základné a bez vzdelania	23,5	21,3	11,5
Stredoškolské bez maturity	25,0	21,6	8,6
Stredoškolské s maturitou	28,2	28,5	8,5
Vysokoškolské	30,5	40,7	13,1
Spolu	28,2	30,9	9,7
<i>Rozdiel 2011 – 1991 (roky, p. b.)</i>			
Základné a bez vzdelania	1,5	11,3	5,8
Stredoškolské bez maturity	3,2	14,1	3,3
Stredoškolské s maturitou	5,2	17,5	-0,5
Vysokoškolské	5,6	21,1	-1,2
Spolu	5,2	19,9	2,6

* Priemerný počet rokov, ktoré žena prežije ako bezdetná do dovŕšenia 50. roku života.

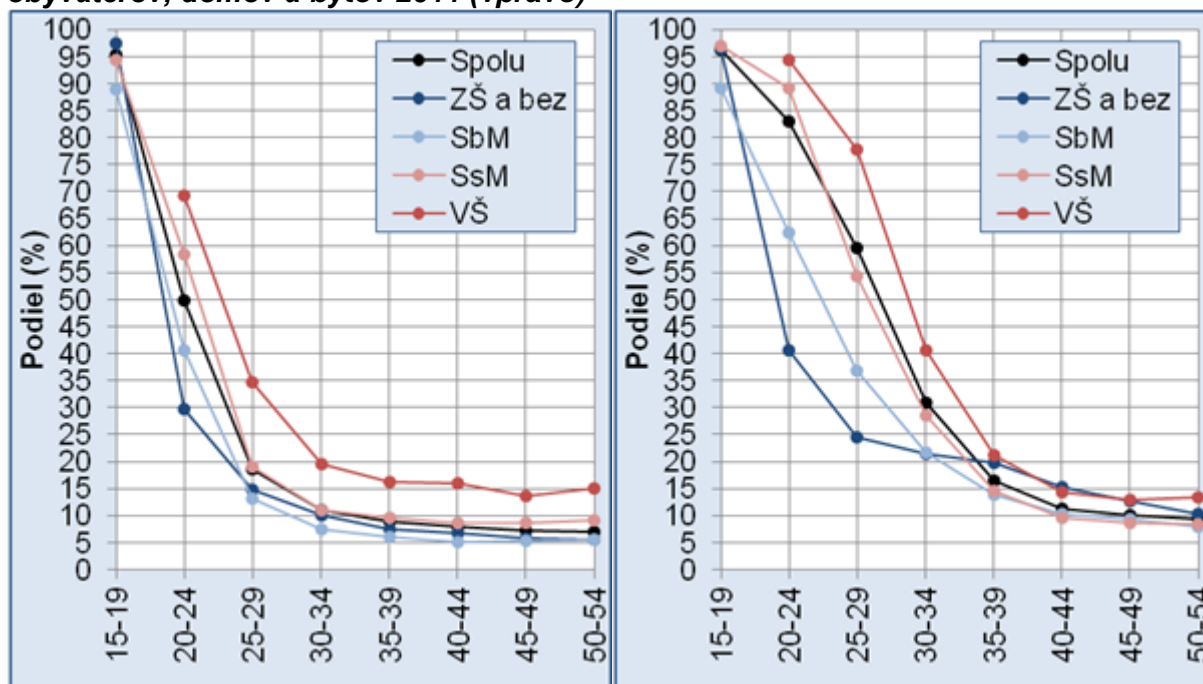
** Vypočítané ako aproximácia z hodnôt pre vekové skupiny 45 – 49 a 50 – 54 rokov.

Zdroj údajov: ŠÚ SR, primárna databáza SLDB 1991 a SODB 2011

Obdobie nasledujúcich dvoch desaťročí prinieslo spomínaný dynamický nárast priemerného veku pri prvom pôrode v kontexte celkového odkladania, deštandardizácie a rekonštitúcie životných dráh mladých generácií vstupujúcich do reprodukčného veku v úplne odlišných podmienkach. Ako ukazuje tab. č. 1, proces strategického odkladania priniesol na celorepublikovej úrovni v celej populácii nárast priemerného počtu rokov, ktoré prežije žena ako bezdetná, o viac ako 5 rokov. Rovnako sa pomerne výrazne zvýšil (o takmer 20 p. b.) podiel bezdetných žien vo veku 30 – 34 rokov, ktoré tak v tomto veku predstavujú ešte takmer tretinu z celej ženskej populácie. Konečná bezdetnosť ešte nie je zatiaľ do takej miery podmienená reprodukčným správaním transformujúcich sa kohort, a preto jej úroveň ešte neprekročila hranicu 10 %.

¹ Problémom je, že pri výpočte SMAFB sa v mladšom veku používajú v podstate podiely všetkých žien bez ohľadu na to, či základné vzdelanie je pre nich skutočne najvyšším vzdelaním alebo ich vzdelanostná dráha bude pokračovať. Vďaka tomu vo veku 15 – 19 rokov podiel bezdetných žien so základným vzdelaním sa výraznejšie neodlišuje od podielu, ktorý dosahujú ženy so stredoškolským vzdelaním.

Graf č. 1 a 2: Vývoj podielu bezdetných žien podľa veku a najvyššieho dosiahnutého vzdelania na Slovensku podľa výsledkov sčítania ľudu 1991 (vľavo) a sčítania obyvateľov, domov a bytov 2011 (vpravo)



Zdroj údajov: ŠÚ SR, primárna databáza SLDB 1991 a SODB 2011

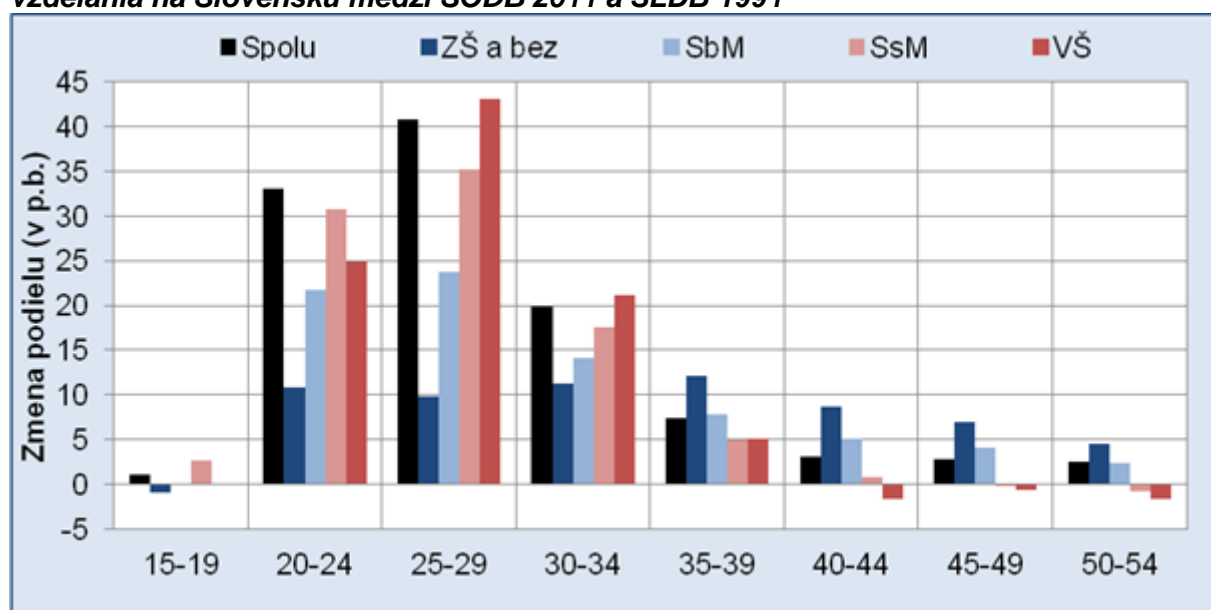
Tab. č. 1, ako aj graf č. 3 ukazujú, že proces odkladania materského štartu na Slovensku prebieha vo všetkých vzdelanostných skupinách a s výnimkou najmladších a najstarších vekových skupín aj v každom veku. Jednoznačne najdynamickejšie odsúvajú narodenie prvého dieťaťa ženy s najvyšším vzdelaním. Medzi sčítaním 1991 a 2011 sa hodnota SMAFB u žien s úplným stredoškolským vzdelaním zvýšila o viac ako 5 rokov a prekračuje úroveň 28 rokov. V prípade absolventiek vysokých škôl je tento proces ešte dynamickejší, keďže podľa posledného sčítania priemerný počet rokov prežitých v bezdetnosti už dosahuje 30,5 roka, čo znamená nárast približne o 5,6 roka. SMAFB vzrástol aj u menej vzdelaných žien, pričom však platí, že čím nižšie vzdelanie, tým menej dynamicky tento proces prebiehal. Vo všeobecnosti tak môžeme identifikovať pozitívny vzdelanostný gradient odkladania materstva, keď s rastúcim vzdelaním sa rýchlejšie predlžuje aj obdobie, ktoré prežije žena ako bezdetná.

S predlžovaním obdobia bezdetnosti a rozdielnou dynamikou tohto procesu úzko súvisí aj vývoj zastúpenia bezdetných žien v jednotlivých vzdelanostných skupinách. V podstate vo všetkých môžeme identifikovať nárast, no opätovne najrýchlejšie sa zastúpenie bezdetných vo veku 30 – 34 rokov zvyšovalo u žien s najvyšším vzdelaním. Podľa výsledkov SODB 2011 u žien s úplným stredoškolským vzdelaním podiel bezdetných v tomto veku už dosahoval takmer 29 % (nárast o 17,5 p. b.) a u žien s terciárnym vzdelaním dokonca zostávalo bezdetných ešte takmer 41 % osôb (nárast o viac ako 21 p. b.). V nižších vzdelanostných skupinách bezdetné ženy v tomto veku predstavujú niečo viac ako jednu pätinu z príslušnej populácie, pričom zvýšenie ich zastúpenia sa pohybovalo v rozpätí približne 11 – 14 p. b. (pozri tab. č. 1). Z uvedených výsledkov a ešte lepšie z grafov č. 2 a 3 je zrejmé, že medzi vzdelanostnými skupinami na Slovensku dochádza k pomerne výraznej pluralizácii zastúpenia bezdetných žien. Tá je najväčšia vo veku 20 – 29 rokov a potom postupne klesá. Súvisí to práve s vývojom a nastavením časovania materského štartu, keď vo veku nad 30 rokov sa

snaží realizovať značnú časť zo svojich prvých reprodukčných plánov už aj podstatná skupina žien s vysokoškolským vzdelaním (pozri graf č. 2) a podiel bezdetných dramaticky klesá (z takmer 80 % na 40 %).

Ako sme spomenuli, vo vyššom veku (35 a viac rokov) už vzdelanostný gradient neplatí a my môžeme na Slovensku identifikovať rýchlejší rast bezdetných u žien s nižším vzdelaním (nanajvýš stredoškolským bez maturity). Bez hlbšieho výskumu vysvetlenie tohto javu nie je úplne možné, no o určité vysvetlenia sa predsa len pokúsime. Predovšetkým je potrebné si uvedomiť, že tieto skupiny a najmä ženy so základným vzdelaním predstavujú veľmi špecifickú, selektívnu a čoraz početne menšiu populačnú skupinu. Aj keď sa tieto osoby stávajú v priemere matkami najskôr, ukazuje sa, že v zmenených podmienkach na Slovensku nezanedbateľná časť z nich zostáva z rôznych dôvodov (zdravotné, partnerské) dlhodobo bezdetná. Výsledkom je skutočnosť, keď v prvej polovici reprodukčného veku nastáva výrazná vzdelanostná heterogenizácia podielu bezdetných, kým v staršom veku, naopak, sme svedkami určitej konvergencie. Tá však môže byť len dočasná, pretože konečná bezdetnosť ešte nie je ovplyvňovaná generáciami, ktoré najviac prispeli k transformácii reprodukčného správania. Najmä v prípade žien s najvyšším vzdelaním bude otázne ako sa im podarí realizovať svoje prechody k materstvu vo veku nad 30 a najmä nad 35 rokov.

Graf č. 3: Zmena podielu bezdetných žien podľa veku a najvyššieho dosiahnutého vzdelania na Slovensku medzi SODB 2011 a SLDB 1991

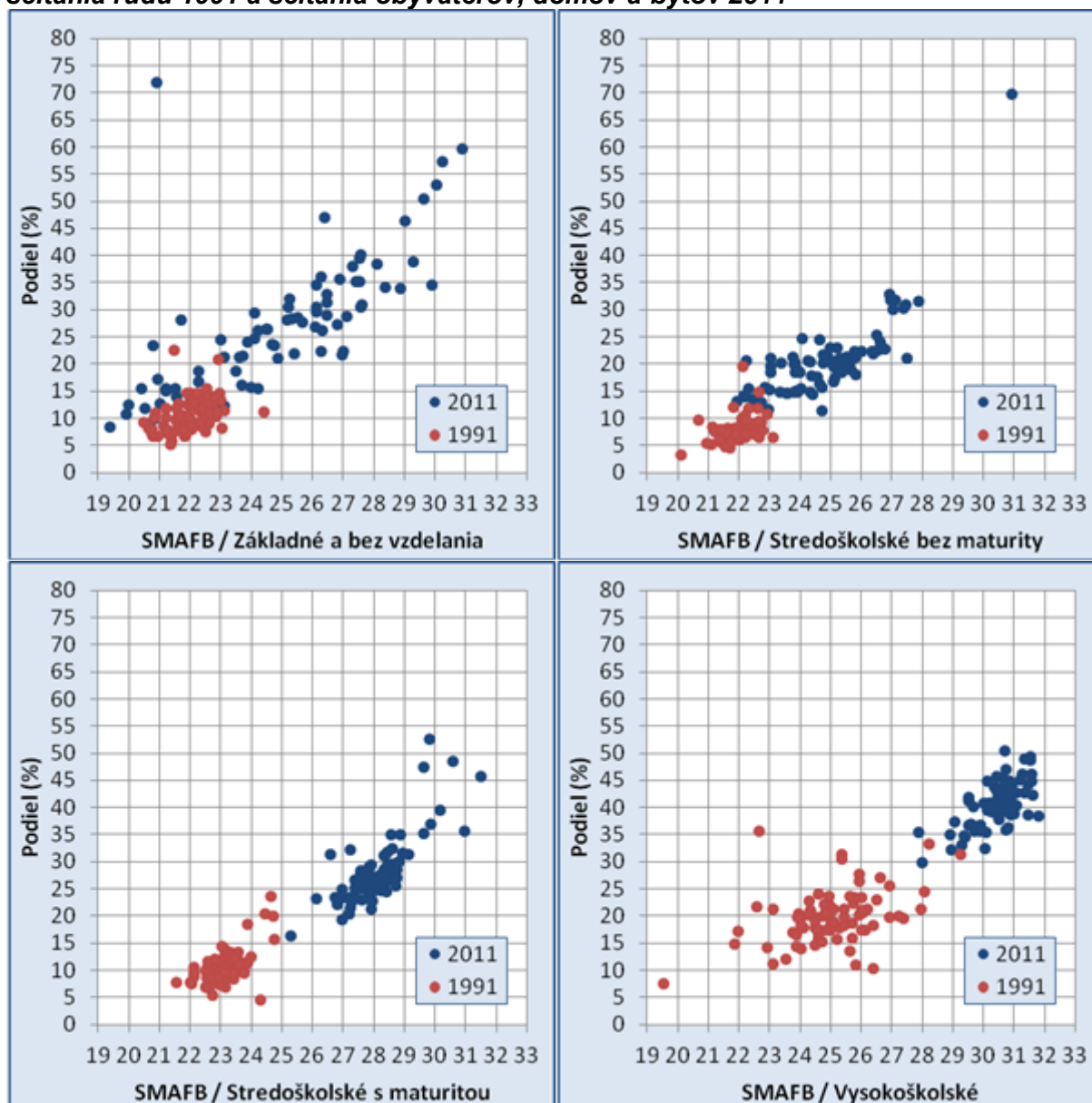


Zdroj údajov: ŠÚ SR, primárna databáza SLDB 1991 a SODB 2011

4. VZDELANIE A ČASOVANIE MATERSTVA V REGIONÁLNEJ PERSPEKTÍVE

Proces odkladania materstva zasiahol všetky sledované vzdelanostné skupiny, no môžeme medzi nimi nájsť pomerne výrazné rozdiely v dynamike tohto procesu. Otázkou zostáva, či tieto diferencie majú aj regionálny aspekt a či časovanie materského štartu u žien s rovnakým vzdelaním vykazuje priestorové rozdiely. V nasledujúcej štvorici grafov č. 4 – 7 je znázornený vývoj indikátora SMAFB a podielu bezdetných žien vo veku 30 – 34 rokov v spojitosti s dosiahnutým vzdelaním podľa výsledkov sčítania 1991 a 2011 v jednotlivých okresoch Slovenska.

Grafy č. 4 – 7: Zmeny v priemernom počte rokov žien prežitých v bezdetnosti (SMAFB) a podiel bezdetných žien vo veku 30 – 34 rokov v okresoch Slovenska podľa výsledkov sčítania ľudu 1991 a sčítania obyvateľov, domov a bytov 2011

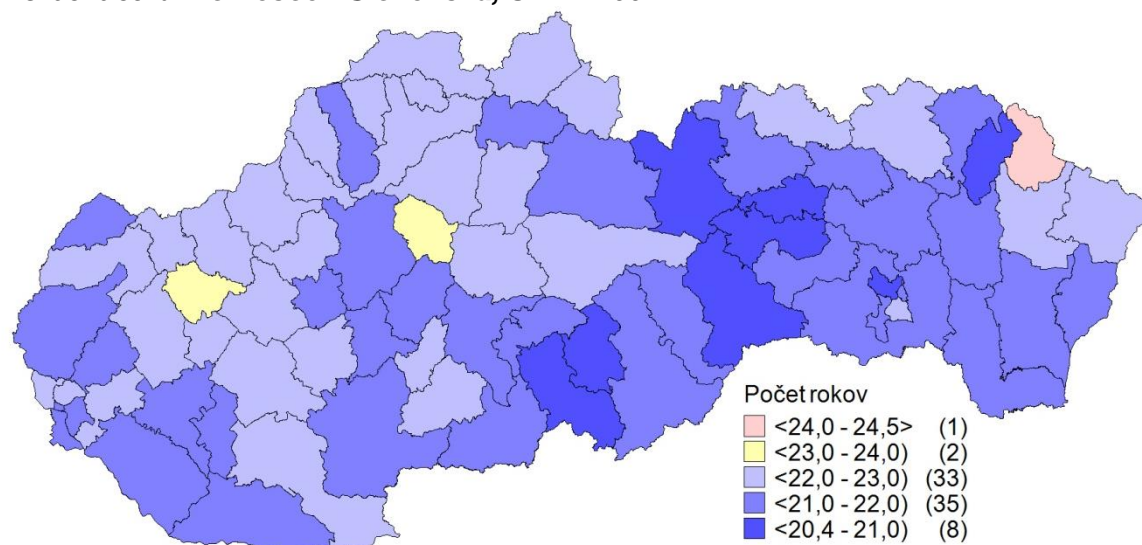


Zdroj údajov: ŠÚ SR, primárna databáza SĽDB 1991 a SODB 2011

V podstate vo všetkých okresoch a vo všetkých 4 vzdelanostných skupinách je možné potvrdiť nástup procesu odkladania materstva, ako aj zvyšovanie podielu bezdetných žien v prvej polovici reprodukčného obdobia. Súčasne však identifikujeme s výnimkou najvyššieho vzdelania proces pluralizácie nastavenia časovania reprodukčných modelov vedúcich k prechodu do materstva. Asi najvýraznejšie to môžeme vidieť u žien so základným vzdelaním a bez vzdelania, u ktorých z relatívne kompaktného zhluku okresov vznikol veľmi nesúrodý obrazec regiónov. Obdobný, aj keď menej výrazný proces môžeme vidieť aj u žien s neúplným stredoškolským vzdelaním. Naopak, u žien s vysokoškolským vzdelaním sme skôr svedkami určitej homogenizácie reprodukčného správania z pohľadu časovania rodenia prvého dieťaťa. Detailne sa priestorovým zmenám v časovaní prechodov k materstvu v spojitosti s najvyšším dosiahnutým vzdelaním budeme venovať v nasledujúcej časti príspevku.

Na začiatku 90. rokov sa ženy v jednotlivých okresoch s najnižším vzdelaním z pohľadu priemerného počtu rokov, ktoré prežili ako bezdetné, výraznejšie od seba neodlišovali. Ak budeme abstrahovať od troch populačne malých outlierov, tak SMFB sa pohyboval v rozpätí 20,4 – 23 rokov, pričom väčšina časť okresov sa nachádzala v intervale 21 – 23 rokov. Aj napriek tomu je predsa len možné identifikovať určité priestorové rozdiely. Pri určitom zovšeobecnení predsa len o niečo skôr sa matkami stávali ženy s nanajvyš základným vzdelaním na východe Slovenska (s výnimkou severných častí) a vo viacerých regiónoch juhu stredného Slovenska. Relatívne dlhšie odkladali svoj vstup do materstva ženy tejto vzdelanostnej skupiny na západe a na severe stredného Slovenska (pozri obr. č. 1).

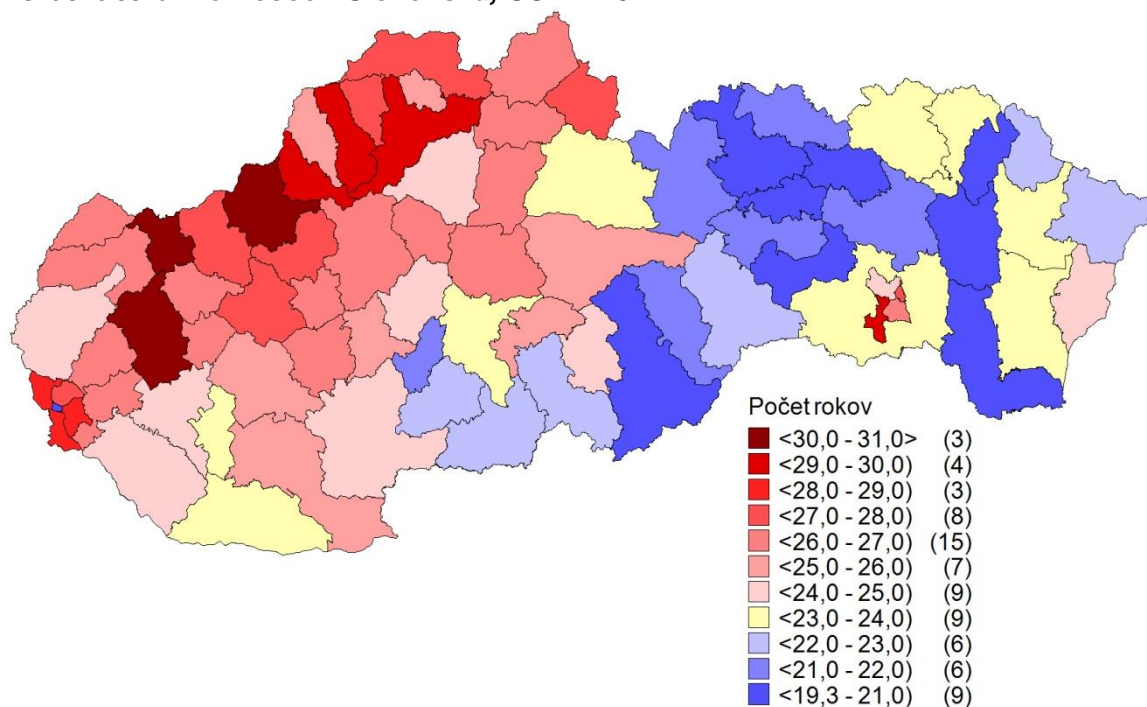
Obr. č. 1: Priemerný počet rokov, ktoré žena s nanajvyš základným vzdelaním prežila ako bezdetná v okresoch Slovenska, SĽDB 1991



Zdroj údajov: ŠÚ SR, primárna databáza SĽDB 1991

V priebehu nasledujúcich dvoch intercenzálnych období došlo k spomínanej výraznej priestorovej pluralizácii časovania rodenia prvého dieťaťa. Pri pohľade na obr. č. 2 môžeme povedať, že došlo k zjavnej kryštalizácii priestorov so skorým prechodom k materstvu (najmä viaceré okresy východného a juhu stredného Slovenska) a naopak, priestory, kde rodenie prvého dieťaťa sa aj u žien s najnižším vzdelaním pomerne dlho odkladá (najmä oblasť Bratislavy a okolia, Považie, sever stredného Slovenska a mestské okresy Košíc). Zdá sa, že v oblastiach, kde podiel žien s nízkym vzdelaním je vyšší [pozri 2], je aj ich reprodukčné správanie nasmerované na skoršie prechody k materstvu a naopak, v priestoroch, kde táto populácia je vo výraznej menšine, je ich časovanie viac podobné väčšinovej populácii. Bez ďalšieho hlbšieho výskumu zatiaľ nevieme empiricky potvrdiť alebo vyvrátiť tento predpoklad. V prostredí, kde model skorého materstva je výrazne marginálnym javom, aj správanie tejto marginálnej populácie môže viac inklinovať k väčšinovému nastaveniu, a to z dôvodu snáh splynúť s miestnou populáciou alebo pre nedostatok vhodných partnerov vzhľadom na výraznú partnerskú a manželskú vzdelanostnú homogamiu panujúcu na Slovensku. Naopak, v priestore, kde zastúpenie žien s nízkym vzdelaním je vyššie, aj model skorého materstva sa ľahšie presadzuje a upevňuje, keďže nie je do takej miery proti väčšinovej reprodukčnej stratégii. Navyše v takomto priestore aj proces hľadania vhodného reprodukčného partnera je menej náročný.

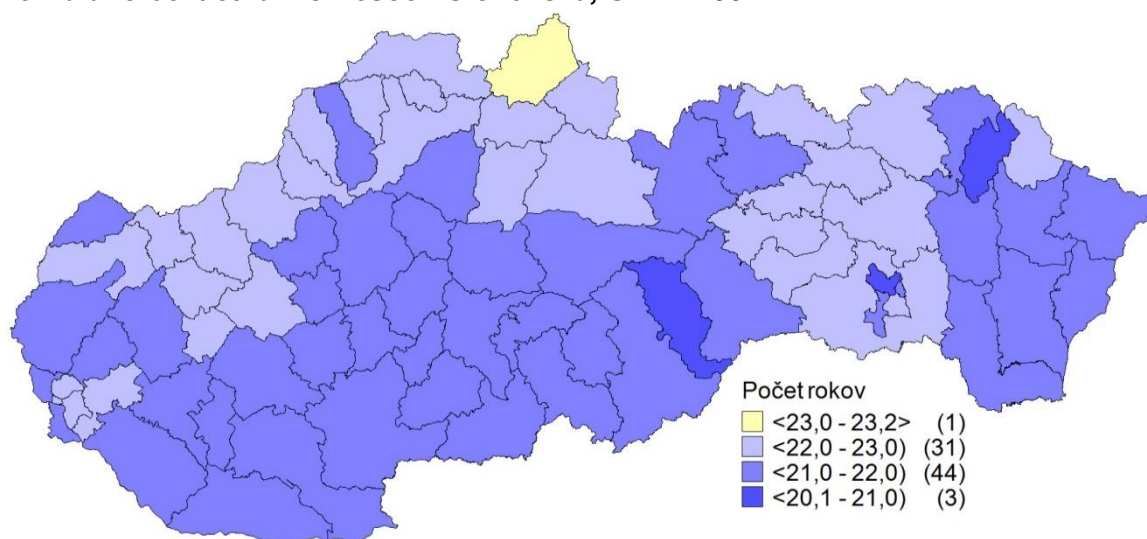
Obr. č. 2: Priemerný počet rokov, ktoré žena s nanajvyšším základným vzdelaním prežila ako bezdetná v okresoch Slovenska, SODB 2011



Zdroj údajov: ŠÚ SR, primárna databáza SODB 2011

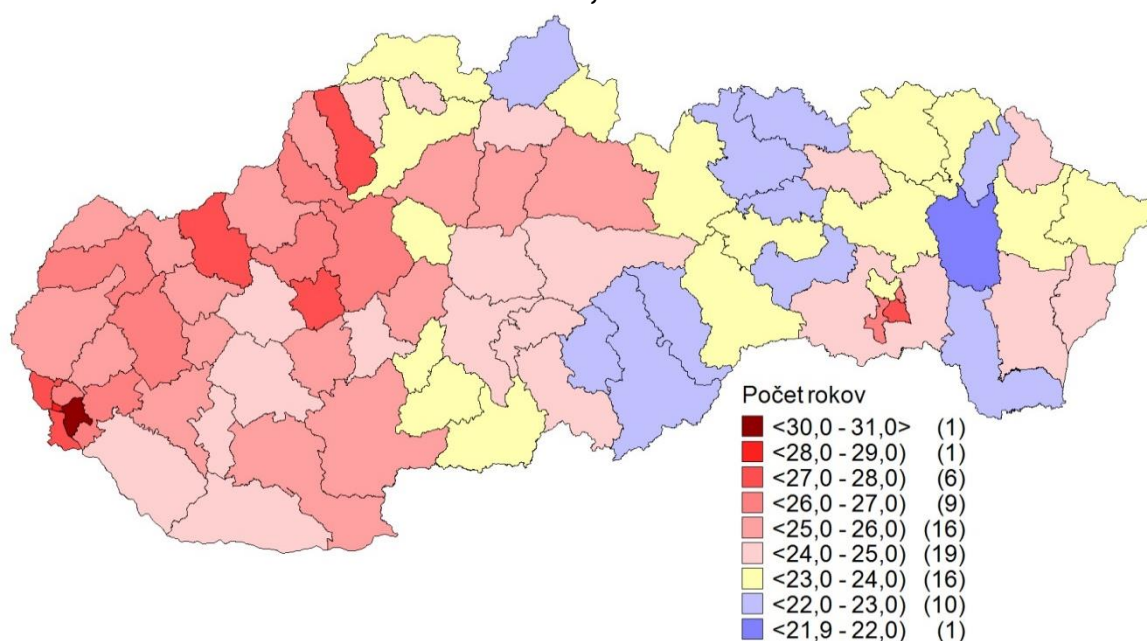
Veľmi podobnú situáciu ako v prípade žien s nanajvyšším základným vzdelaním nachádzame na Slovensku aj u osôb so stredoškolským vzdelaním bez maturity. Na začiatku 90. rokov značná homogenita z pohľadu časovania materského štartu sa prejavila v koncentrácii hodnôt indikátora SMAFB do intervalu 21 – 23 rokov. Vyšší priemerný počet rokov strávených v bezdetnosti dosahovali skôr okresy severného Slovenska, Považia a tiež viaceré regióny na východe a v oblasti Bratislavy (pozri obr. č. 3). Posledné sčítanie 2011 však potvrdilo výraznú oblastnú pluralizáciu z pohľadu časovania materského štartu, keď opätovne viaceré okresy východného a juhu stredného Slovenska sa vyznačovali v tejto vzdelanostnej skupine skorým prechodom k materstvu a naopak, oblasť západného Slovenska, Považie a časť stredného Slovenska spolu s okresmi Košíc inklinovali skôr k dlhšiemu obdobiu bezdetnosti (pozri obr. č. 4).

Obr. č. 3: Priemerný počet rokov, ktoré žena so stredoškolským vzdelaním bez maturity prežila ako bezdetná v okresoch Slovenska, SLDB 1991



Zdroj údajov: ŠÚ SR, primárna databáza SLDB 1991

Obr. č. 4: Priemerný počet rokov, ktoré žena so stredoškolským vzdelaním bez maturity prežila ako bezdetná v okresoch Slovenska, SODB 2011



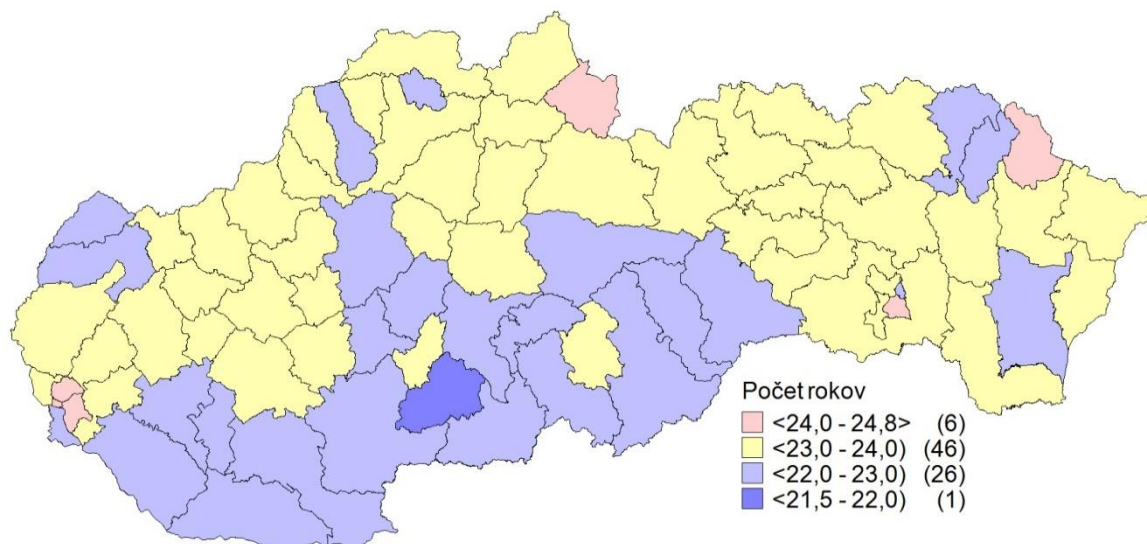
Zdroj údajov: ŠÚ SR, primárna databáza SODB 2011

Určité, aj keď v oveľa menšom rozsahu pôsobiace divergenčné trendy môžeme identifikovať v spojitosti s časovaním rodenia prvého dieťaťa aj u žien s úplným stredoškolským vzdelaním. Na začiatku 90. rokov sa ženy s týmto vzdelaním najčastejšie stávali matkou vo veku 23 – 24 rokov, ktorému sekundoval model o rok skoršieho prechodu k materstvu (pozri obr. č. 5).

Podľa údajov posledného sčítania len v 8 okresoch na severe stredného a východného Slovenska sa priemerný počet rokov, ktoré žena s úplným stredoškolským vzdelaním prežila v stave bezdetnosti, nedostal nad hranicu 27 rokov. Vyššiu hodnotu ako 29 rokov dosiahol SMAFB v celkovo 9 okresoch, pričom išlo najmä o mestské okresy Bratislavy, Košíc a ďalej okres Banská Bystrica a Ilava. V ostatných

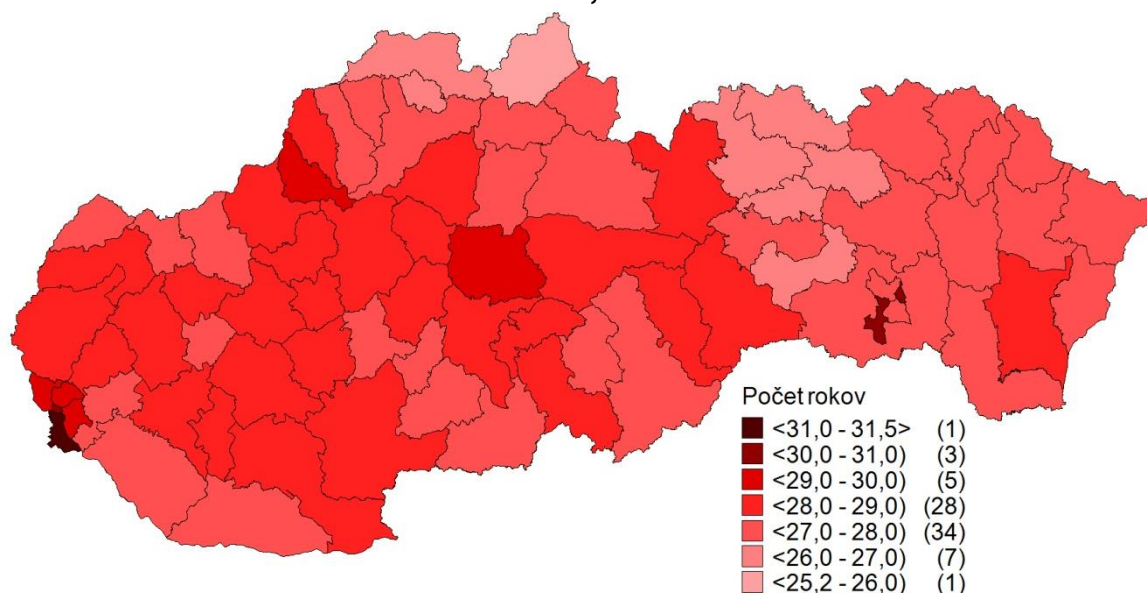
62 celkoch sa priemerný počet rokov prežitých v bezdetnosti pohyboval v rozpätí 27 – 29 rokov. Vo všeobecnosti však platilo, že na východe, severe a čiastočne aj na juhu Slovenska najmä v prihraničných regiónoch vstup do materstva prebiehal o niečo skôr, ako to bolo v centrálnej časti stredného a západného Slovenska a v spomínaných mestských okresoch najväčších miest.

Obr. č. 5: Priemerný počet rokov, ktoré žena so stredoškolským vzdelaním s maturitou prežila ako bezdetná v okresoch Slovenska, SLDB 1991



Zdroj údajov: ŠÚ SR, primárna databáza SLDB 1991

Obr. č. 6: Priemerný počet rokov, ktoré žena so stredoškolským vzdelaním s maturitou prežila ako bezdetná v okresoch Slovenska, SODB 2011

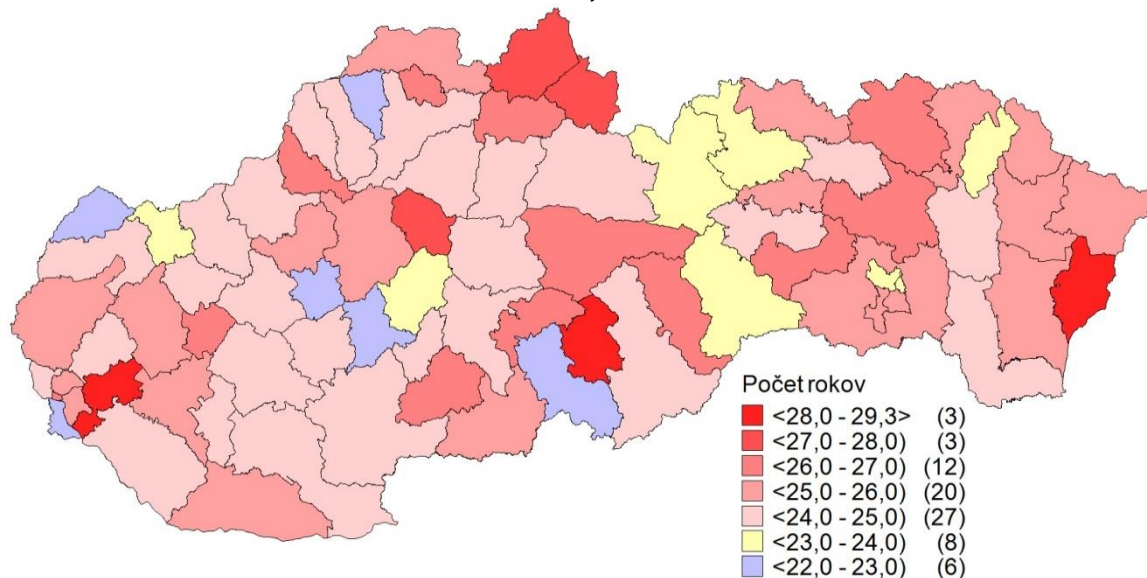


Zdroj údajov: ŠÚ SR, primárna databáza SODB 2011

Dynamické odkladanie materského štartu v podstate vo všetkých okresoch Slovenska u žien s vysokoškolským vzdelaním prispelo k určitej regionálnej homogenizácii časovania rodenia prvého dieťaťa. Kým na začiatku 90. rokov registrujeme pomerne heterogénny obraz rozloženia hodnôt SMAFB bez nejakého ľahko identifikovateľného vzorca (pozri obr. č. 7), v súčasnosti vidíme, že relatívne

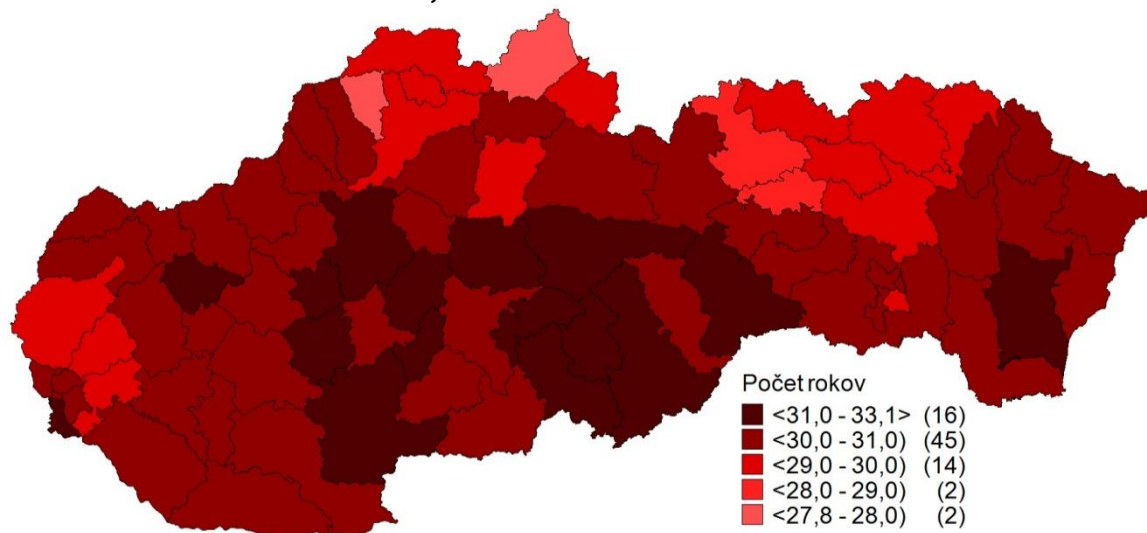
skorší vstup do materstva v tejto vzdelanostnej skupine realizujú ženy na severe stredného a východného Slovenska a tiež v zázemí Bratislavy. Naopak, najdlhšie odkladajú narodenie prvého dieťaťa absolventky vysokých škôl v pomerne kompaktnej oblasti na strednom Slovensku (s výnimkou severu, pozri obr. č. 8).

Obr. č. 7: Priemerný počet rokov, ktoré žena so stredoškolským vzdelaním s maturitou prežila ako bezdetná v okresoch Slovenska, SL'DB 1991



Zdroj údajov: ŠÚ SR, primárna databáza SL'DB 1991

Obr. č. 8: Priemerný počet rokov, ktoré žena s vysokoškolským vzdelaním prežila ako bezdetná v okresoch Slovenska, SODB 2011



Zdroj údajov: ŠÚ SR, primárna databáza SODB 2011

Zdá sa, že práve tieto regióny sú najviac zaťažené negatívnymi javmi spojenými s realizáciou reprodukčných plánov, čo núti ženy s vysokoškolským vzdelaním k najdlhšiemu strategickému odkladaniu svojho materstva. Zaujímavý je tiež priestor so skorším vstupom do materstva. Bez ohľadu na úroveň dosiahnutého vzdelania sever stredného a východného Slovenska sa javí ako oblasť, kde ženy na Slovensku pristupujú k realizácii svojich prvých reprodukčných zámerov skôr. V prípade vysokoškolsky vzdelaných osôb do tejto skupiny môžeme zaradiť aj okruh okresov

v zázemí hlavného mesta. Práve tie by mohli predstavovať celky, v ktorých dochádza ku kombinácii priaznivých ekonomických faktorov (blízkosť Bratislavy, nízka nezamestnanosť, vysoké priemerné príjmy), relatívnej dostupnosti bývania (lacnejšie pozemky, byty), ako aj populačného efektu migrácie mladých ľudí, ktorí sa zmenou bydliska rozhodli riešiť nielen svoju hospodársku, bytovú situáciu, ale na ne nadväzujúce reprodukčné zámery.

5. ZÁVER

Výsledky prvého analyzovaného sčítania ľudu z roku 1991 potvrdili existenciu skorého vstupu do materstva u žien Slovenska. Rovnako sa preukázala značná koncentrácia rodenia prvého dieťaťa do veku 30 rokov, ako aj vysoká normativita materstva, keďže konečná bezdetnosť len mierne prekračovala hranicu 7 %. Vplyv najvyššieho dosiahnutého vzdelania na časovanie materského štartu sa premietol predovšetkým v rozdielnej dĺžke štúdia, keďže rozdiely medzi jednotlivými vzdelanostnými skupinami boli pomerne malé (3 roky). V podstate sa potvrdil predpoklad o predlžujúcom sa období bezdetnosti s rastúcim dosiahnutým vzdelaním a rovnako analýza poukázala na celkovo vyššiu mieru bezdetných žien na začiatku druhej polovice reprodukčného veku, ako aj na jeho konci v prípade najvzdelanejších osôb.

Z pohľadu regionálnych rozdielov výsledky zo začiatku 90. rokov s výnimkou vysokoškolsky vzdelaných žien potvrdili existenciu pomerne homogénne nastavených modelov časovania prechodov k materstvu. Vo väčšine okresov sa tieto tranzície odohrávali bez ohľadu na vzdelanostnú štruktúru v krátkom časovom intervale pomerne skoro po ukončení vzdelanostnej dráhy a bez výraznejších regionálnych diferencií. Určité rozdiely sme identifikovali len u osôb s vysokoškolským vzdelaním, u ktorých existovala väčšia priestorová variabilita z pohľadu časovania rodenia prvého dieťaťa.

V priebehu 90. rokov a prvej dekády nového milénia jedným z dominantných znakov reprodukčného správania sa stalo odkladanie plodnosti a najmä materstva do vyššieho veku. Prejavilo sa to aj na údajoch zo sčítania obyvateľov, domov a bytov z roku 2011. Priemerný počet rokov, ktoré žena do konca reprodukčného obdobia prežila ako bezdetná, sa zvýšil o viac ako 5 rokov, pričom tento trend postihol všetky vzdelanostné skupiny. Najdynamickejšie však SMAFB rástol u najvzdelanejších žien, ktorých priemerný počet rokov už prekročil hranicu 30 rokov. Znamená to, že rozdiely medzi vzdelanostnými skupinami sa zväčšili a v súčasnosti plne korešpondujú so vzdelanostným gradientom, keď s rastúcim vzdelaním sa zvyšuje aj počet rokov prežitých v stave bezdetnosti. S predlžovaním obdobia bezdetnosti je úzko spojené aj zvyšovanie podielu bezdetných žien, presun reprodukcie a tiež rodenia prvého dieťaťa do druhej polovice reprodukčného veku, ako aj určité pozvoľné zvyšovanie konečnej bezdetnosti. Najvýraznejšie rástol podiel bezdetných žien vo veku 20 – 29 rokov, a to najmä u absolventiek vysokých škôl a žien s úplným stredoškolským vzdelaním. Na druhej strane vo veku nad 35 rokov a v najmladších vekových skupinách (do 20 rokov) podiel bezdetných sa menil len minimálne. Výnimkou v tomto prípade však boli menej a najmenej vzdelané ženy, ktorých miera bezdetnosti rástla aj v tomto veku. Zdá sa, že aj napriek skoršiemu začiatku reprodukcie má určitá časť žien s nízkym vzdelaním z rôznych dôvodov problém stať sa matkou, čo sa následne odráža v určitej vzdelanostnej konvergencii z pohľadu konečnej bezdetnosti. Je zrejmé, že kým v prvej polovici reprodukčného obdobia vznikajú až priepastné rozdiely v zastúpení bezdetných žien medzi osobami s najnižším a najvyšším vzdelaním, pomerne dynamické znižovanie bezdetnosti u absolventiek vysokých škôl vo veku 30 – 39 rokov

prináša len minimálne rozdiely vo výslednej bezdetnosti. Keďže v poslednej dekáde reprodukčného veku sa ešte nenachádzali v čase sčítania hlavné generácie žien transformujúce svoje reprodukčné správanie, uvedené zistenie môže byť len dočasným javom. Rozhodujúce bude predovšetkým to, ako sa bude veľkej časti žien s úplným stredoškolským a najmä vysokoškolským vzdelaním dariť dobiehať odložené reprodukčné zámery vo veku nad 30 rokov.

Z regionálneho hľadiska výsledky potvrdili nastúpenú značnú pluralizáciu modelov časovania materstva. Tento jav platil predovšetkým u žien so základným a stredoškolským vzdelaním bez maturity. U absolventiek terciárneho stupňa vzdelania skôr identifikujeme určitú priestorovú konvergenciu. Potvrdila sa tiež existencia pomerne značných regionálnych rozdielov, a to v rámci každej vzdelanostnej skupiny. Ženy s nízkym vzdelaním realizovali skorý vstup do materstva najmä v okresoch juhu stredného Slovenska a vo viacerých okresoch na východe. Opačná situácia vznikala najmä na Považí, severe stredného Slovenska a vo viacerých okresoch na západe. U žien s úplným stredoškolským vzdelaním a rovnako aj u absolventiek vysokých škôl prvé deti skôr majú osoby žijúce na severe stredného a východného Slovenska. V prípade najvzdelanejších žien sa k tomu pridávajú okresy v zázemí hlavného mesta. Naopak, najdlhšie odkladajú materstvo ženy v najväčších mestách a u žien s terciárnym vzdelaním ide predovšetkým o oblasť stredného Slovenska (juh a stred).

Deštandardizácia, rekonštitúcia životných dráh a prechodov v kombinácii so štrukturálnymi a normatívnymi faktormi výraznou mierou prispievajú a prispeli k celkovej erózii modelu skorého materstva. Najvýraznejšie sa tento jav presadzuje logicky u najvzdelanejších osôb, no proces odkladania môžeme pozorovať aj u žien s nižším vzdelaním. Veľmi dôležitým faktorom časovania v spojitosti so vzdelaním sa ukazuje byť aj priestor a najmä charakter regiónu. Zdá sa, že okresy, v ktorých zastúpenie žien s nízkym a nižším vzdelaním je nadpriemerné, si ľahšie uchovávajú model skoršieho materstva ako regióny, v ktorých tieto ženy predstavujú marginálnu subpopuláciu a kde hlavným modelom je výrazné odkladanie rodenia prvého dieťaťa. Na druhej strane ani u žien s vyšším vzdelaním situácia nie je homogénna a dokážeme identifikovať oblasti so skorším, ako aj výrazne neskorším nastavením prechodov k materstvu. Okrem normatívnych faktorov (napr. vyššia miera religiozity na severe Slovenska) bude dôležitú úlohu zohrávať aj charakter regiónov z ekonomického hľadiska. To by mohlo vysvetľovať, prečo najvzdelanejšie ženy v zázemí Bratislavy majú nižší priemerný počet rokov pri vstupe do materstva ako ženy žijúce na strednom Slovensku. Problematika vplyvu vzdelania na charakter a časovanie reprodukcie sa ukazuje byť v transformujúcej sa spoločnosti pomerne komplikovaný a komplexný fenomén, ktorému bude potrebné venovať aj vzhľadom na dynamické zmeny samotnej vzdelanostnej štruktúry oveľa väčšiu pozornosť.

LITERATÚRA

- [1] BAIZÁN, P. – AASSVE, A. – BILLARI, C. F.: Cohabitation, marriage, and first birth: The interrelationship of family formation events in Spain. In: *European Journal of Population*, 2003, č. 2, s. 147 – 169.
- [2] BLEHA, B. – VAŇO, B. – BAČÍK, V. (ed.): *Demografický atlas Slovenska*. Bratislava: Geografika, 2016. ISBN 978-80-89317-28-8.
- [3] BLOOM, D. E. – BENNETT, N.: Modeling American Marriage Patterns. In: *Journal of The American Statistical Association*, 1990, č.412, s. 1009 – 1017.
- [4] BLOSSFELD, H. P.: *The New Role of Women: Family Formation in Modern Societies*. Boulder, CO: Westview, 1995. ISBN 978-0813323060.

- [5] BLOSSFELD, H.-P. – HUININK, J.: Human capital investments or norms of role transition? How women's schooling and career affect the process of family formation. In: *American Journal of Sociology*, 1991, č. 1, s. 143 – 168.
- [6] BONGAARTS, J. – BLANC, A. K.: Estimating the current mean age of mothers at the birth of their first child from household surveys. In: *Population and Health Metrics*, 2015.
- [7] FRIEDMAN, D. – HECHTER, M. – KANAZAWA, S.: Theory of the Value of Children. In: *Demography*, 1994, č. 3, s. 375 – 401.
- [8] FREJKA, T. – SARDON, J. P.: First birth trends in developed countries: Persisting parenthood postponement. In: *Demographic Research*, 2006, č. 15, s. 147–180.
- [9] FREJKA, T. – SARDON, J. P.: Cohort birth order, parity progression ratio and parity distribution trends in developed countries. In: *Demographic Research*, 2007, č. 16, s. 315 – 374.
- [10] FREJKA, T. – SOBOTKA, R.: Overview Chapter 1: Fertility in Europe: Diverse, delayed and below replacement. In: *Demographic Research*, 2008, č. 19, s.15 – 46.
- [11] GOLDSTEIN, J. R. – KENNEY, C. T.: Marriage delayed or marriage forgone? New cohort forecasts of first marriage for U.S. women. In: *American Sociological Review*, 2001, č. 4, s. 506 – 519.
- [12] HAKIM, C.: *Work-lifestyle choices in the 21st century: Preference theory*. Oxford: Oxford University Press, 2000. ISBN 978-0199242092.
- [13] HAKIM, C.: A New Approach to Explaining Fertility Patterns: Preference Theory. In: *Population and Development Review*, 2003, č. 3, s. 349 – 374.
- [14] HECHTER, M. – KANAZAWA, S.: Sociological Rational Choice Theory. In: *Annual Review Sociology*, 1997, č. 23, s. 191 – 214.
- [15] CHALOUPKOVÁ, J.: *Proměny rodinných a profesních startů*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2010. ISBN 978-80-7330-185-9.
- [16] JALOVAARA, M.: Socio-economic resources and first-union formation in Finland, cohorts born 1969-81. In: *Population Studies*, 2012, č. 1, s. 69 – 85.
- [17] JURČOVÁ, D. – MÉSZÁROS, J. (ed.) *Populačný vývoj v okresoch Slovenskej republiky 2009*. Bratislava: INFOSTAT, 2010. ISBN 978-80-89398-17-1.
- [18] KANTOROVÁ, V.: Education and entry into motherhood: The Czech Republic during state socialism and the transition period (1970 – 1997). In: *Demographic Research*, Special Collection 3, 2004, Article 10, s. 243 – 274.
- [19] KOHLER, H. P. – BILLARI, F. C. – ORTEGA, J. A.: The emergence of lowest-low fertility in Europe during the 1990s. In: *Population and Development Review*, 2002, č. 4, s. 641 – 680.
- [20] KRAVDAL, Ø.: The importance of economic activity, economic potential and economic resources for the timing of first births in Norway. In: *Population Studies* 1994, č. 2, s. 249 – 267.
- [21] LESTHAEGHE, R.: *The Second Demographic Transition in Western Countries: An Interpretation*. IPD-Working Paper, Centrum Sociologie, Vrije Universiteit Brussel, 1991 – 92.
- [22] LESTHAEGHE, R. – MOORS, G.: Recent Trends in fertility and Household Formation in the Industrialized World. In: *Review of Population and Social Policy*, 2000, č. 9, s. 121 – 170.
- [23] LESTHAEGHE, R.: The Unfolding Story of the Second Demographic Transition. In: *Population and Development Review*, 2010, č. 2, s. 211 – 251.
- [24] MILLS, M. – BLOSSFELD, H. P.: Globalization, Uncertainty and the Early Life Course: A theoretical framework. In: M. Mills, H. P. Blossfeld, E. Klijzing, K. Kurz

- (eds.) *Globalization, Uncertainty and Youth in Society*. London, New York: Routledge, 2005, s. 1 – 24. ISBN 978-0415357302.
- [25] PHILIPPOV, D. – DORBRITZ, J.: Demographic consequences of economic transition in countries of central and eastern Europe. In: *Population studies*, No. 39, Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2003. ISBN 978-92-871-5172-8.
- [26] POTANČOKOVÁ, M.: Odkladanie materstva do vyššieho veku na Slovensku vo svetle štatistických a kvalitatívnych dát. In: Bleha, B. (ed.): *Populačný vývoj Slovenska na prelome tisícročí: kontinuita či nová éra?* Bratislava: Geografika, 2009, s. 39 – 61. ISBN 978-80-89317-11-0.
- [27] POTANČOKOVÁ, M.: Zmena reprodukčného správania populácie Slovenska po roku 1989: trendy, príčiny a dôsledky. In: Piscová, M. (ed.): *Desaťročia premien slovenskej spoločnosti*. Bratislava: VEDA, 2011, s. 142 – 159. ISBN 978-80-85544-69-5.
- [28] POTANČOKOVÁ, M.: Rodina a životné dráhy mladých dospelých. In: Krivý, V. (ed.): *Ako sa mení slovenská spoločnosť*. Bratislava: Sociologický ústav SAV, 2013, s. 89 – 127. ISBN 978-80-85544-82-4.
- [29] POTANČOKOVÁ, M. – VAŇO, B. – PILINSKÁ, D. – JURČOVÁ, D.: Slovakia: Fertility between tradition and modernity. In: *Demographic Research*, 2008, č. 19, s. 973 – 1018.
- [30] SHANAHAN, M. J.: Pathways to adulthood in changing societies: variability and mechanisms in life course perspective. In: *Annual Review of Sociology*, 2000, č. 26, s. 667 – 692.
- [31] SOBOTKA, T.: Re-Emerging Diversity: Rapid Fertility Changes in Central and Eastern Europe after the Collapse of the Communist Regimes. In: *Population*, 2003, č. 4 – 5, s. 451 – 485.
- [32] SOBOTKA, T.: *Postponement of Childbearing and Low Fertility in Europe*. Dutch University Press: Amsterdam, 2004. ISBN 90-3619-102-5.
- [33] SOBOTKA, T.: Fertility in Central and Eastern Europe after 1989. Collapse and gradual recovery. In: *Historical Social Research (Special issue Fertility in the 20th Century: trends, policies, theories, discourses)*, 2011, č. 2, s. 246 – 296.
- [34] ŠPROCHA, B.: Odkladanie a rekuperácia plodnosti v kohortnej perspektíve v Českej republike a na Slovensku. In: *Demografie*, 2014, č. 3, s. 219 – 233.
- [35] ŠPROCHA, B. – TIŠLIAR, P.: *Transformácia plodnosti žien Slovenska v 20. a na začiatku 21. storočia*. Bratislava: Centrum pre historickú demografiu a populačný vývoj Slovenska, Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, 2016. ISBN 978-80-89881-02-4.
- [36] ŠPROCHA, B. – MAJO, J.: *Storočie populačného vývoja Slovenska I.: demografické procesy*. Bratislava: INFOSSTAT, 2016. ISBN 978-80-89398-30-0.
- [37] VAN BAVEL, J.: The reversal of gender inequality in education, union formation and fertility in Europe. In: *Vienna Yearbook of Population Research*, 2012, č. 10, s. 127 – 154.
- [38] VAN DE KAA, D.: Europe's second demographic transition. In: *Population Bulletin*, 1987, č. 1, s. 1 – 57.

RESUME

The highest educational attainment is considered to be one of the main factors of demographic reproduction in postmodern societies. In particular, the prolongation of the period of education is perceived as a process affecting the postponement of maternity to a higher age, and thus extending the period of childlessness. The main aim of the contribution was to point out the development of the first-birth timing in

Slovakia through the Population and Housing Census results of 1991 and 2011, in relation to the highest education achieved. In addition, we also focused on the question of whether the process of maternity postponement can be identified in all educational groups, in which this phenomenon was the most dynamic and also what kind of spatial differences can be found in Slovakia from the viewpoint of the postponement process. The analysis confirmed the onset and the deepening of the maternity postponement in all educational groups. At the same time, it has also been shown that this process is the most dynamic among the higher-educated women and vice versa, it is less dynamic among the low-educated women. On the other hand, we can identify the least. In addition, with the prolongation of the period of childlessness, the proportion of childless women in reproductive age is also increasing while the positive educational gradient has been reconfirmed.

In the early 1990s, the regional analysis confirmed relatively small spatial differences in the timing of transitions to maternity, basically in all the educational groups with the exception of tertiary education. At the same time, slight differences between the educational groups have also been confirmed. However, the 2011 Census brought out a significantly different image. The process of maternity postponement can be identified in all regions and in all educational groups. At the same time, with the exception of tertiary education, the diversification of the timing models for transitions to maternity can be found. Areas with relatively significant differences in singulate mean age at first birth are created within each educational group. In case of low-educated people, the early entry into maternity is rather the domain of the south of central and large part of eastern Slovakia. On the other hand, the first-births happen at significantly older age in the north and west of Slovakia. For women with upper secondary education and tertiary education, the postponement is characteristic mainly for economic centers, but also for the area of Central Slovakia, while the north of the Middle and East Slovakia is the area of earlier maternity starts. A specific situation is in the outskirts of the capital city, where women with tertiary education become mothers significantly earlier than in Bratislava's urban districts and in the broader area of western Slovakia.

PROFESIJNÝ ŽIVOTOPIS

RNDr. Branislav Šprocha, PhD., absolvoval magisterské štúdium na Prírodovedeckej fakulte Univerzity Karlovej v Prahe v odbore demografia a demogeografia (2006). V roku 2011 ukončil doktorandské štúdium v programe demografia. Od roku 2007 je vedeckovýskumným pracovníkom Výskumného demografického centra Inštitútu informatiky a štatistiky v Bratislave a od roku 2009 vedeckým pracovníkom Prognostického ústavu Slovenskej akadémie vied. V oblasti demografie sa špecializuje na problematiku rodinného a reprodukčného správania, vplyvu populačného vývoja na spoločnosť. Okrem toho sa zaoberá analýzou vybraných populačných štruktúr, reprodukčného správania rómskeho obyvateľstva na Slovensku a problematikou populačného prognózovania.

KONTAKT

branislav.sprocha@gmail.com